

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREITE YA 12

SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA PELE (FAL)

PAMPIRI YA PELE (P1)

PUDUNGWANA 2021

TATAISO YA HO TSHWAYA

MATSHWAO: 80

Tataiso ena e na le maqephe a 8.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**TATAISO YA HO TSHWAYA TEKOKUTLWISISO**

- Kaha sepheo e le ho lekola kutlwisiso ya moithuti, mopeleto o fosahetseng le diphoso tsa puo karabong di se ke tsa nkelwa matshwao ntle le ha diphoso tseo di nyotobetsa moelelo/kutlwisiso. (Diphoso di nne di bontshwe.)
- Ha mohlahlobuwa a sebedisitse mantswa a tswang puong e nngwe e seng ena a hlahlojwang ho yona, mantswa ao a se natswe, hape a se ke a nkelwa matshwao ha karabo e ntse e na le moelelo o utlwahalang. Leha ho le jwalo haeba lentswe le hlahang puong e nngwe le sebedisitswe temeng ebile le hlahella e le karabo e nepahetseng le fuwe matshwao.
- Bakeng sa potso e bulehileng, mohlahlobuwa a se ke a abelwa matshwao bakeng sa karabo ya E/TJHE kapa KE A DUMELA/HA KE DUMELE. Lebaka/tshehetso ke yona e lokelang ho abelwa matshwao. Ho se fanwe ka matshwao bakeng sa NNETE/MAFOSI kapa NTLHA/MOHOPOLO. Lebaka/tshehetso ke yona e lokelang ho abelwa matshwao.
- Ha karabo e hloka lentswe le le leng empa mohlahlobuwa a fane ka polelo e felletseng, a abelwe matshwao ha feela lentswe le nepahetseng le sehelleltswe mola/qatsohisitswe.
- Ha potso e batla dintlha tse pedi/tharo, mohlahlobuwa yena a fane ka dintlha tse fetang tse boletsweng, ho tshwauwe tse pedi/tharo tse qalang.
- Amohela mantswa a hlahang dipuong tse sebediswang mabatoweng a fapaneng.
- Bakeng sa dipotso tse nang le kgetho, ananela tlhaku e emetseng karabo e nepahetseng kapa karabo e ngotsweng ka botlalo.

POTSO YA 1

- 1.1
- Mofetshe wa matswele ✓
  - wa popelo
  - wa matshwafo
  - wa letlalo
- E le NNGWE feela.** (1)
- 1.2 Basadi ba fetang 10 000 ba fumanwe ba na le Mofetshe ka selemo sa 2016. ✓ (1)
- 1.3 Hlahala e ata ka disele tse lobokaneng ka mora ho tlaila mosebetsi wa tsona. ✓ (1)
- 1.4
- E iponahatsa ka tshwelesa letsweleng. ✓
  - Motho a ka fetoha mmala wa letlalo letsweleng. ✓
  - Tlhoko e sarolohileng ho ya mahlakoreng a fapaneng.
  - Ka tshwelesa ka lehafing.
- Tse pedi feela.** (2)

- 1.5
- Ngwanana ya qalang ho ya dinakong tsa hae pele ho dilemo tse 12. ✓
  - Batho bao lapeng ho nang le nalane ya motho ya kileng a tshwarwa ke yona. ✓
  - Mosadi ya yang dinakong ho fihlela a le dilemo tse 50.
  - Mosadi ya qalang ho ba le ngwana ka mora dilemo tse 35.
- Tse pedi feela** (2)
- 1.6 Ke ditaba tsa hore motho ha a ka hlokomela di tloha hore o na le kankere, a ka kgona ho phekolwa. ✓✓ (2)
- 1.7 Basadi ba batho ba batsho e ba hlasela ha ba le dilemong tse 40 mme ba makgowa bona e ba hlasela ha ba le dilemong tse 67. ✓✓ (2)
- 1.8 'Empa seo ha se bolele hore banna e ke ke ya ba diphofu.' ✓ (1)
- 1.9 Ke ntlha, hobane seo ke se totobaditsweng ke diphumano tsa National Cancer Registry. ✓✓ (2)
- 1.10 Hobane e le sephetho se tiisitsweng ke tlhahlobo e mehato e meraro/Hobane e le sephetho sa teko e entsweng makgetlo a fetang bonngwe. ✓✓ (2)
- 1.11 Nnete, hobane ho itlhola nako le nako ho tla etsa hore e lemohuwe e sa le boemong bo qalang mme e phekolwe. ✓✓ (2)
- 1.12 D/ e hlasela basadi le banna ba dilemo ka ho fapana e sa kgethe. ✓✓ (2)
- 1.13 Ho ata ha lefu la kankere ho ka ama moruo wa naha ka hore ha basebetsi ba kula ba sa kgone ho ya mesebetsing, tlhahiso ya disebediswa, dijo, ditshebeletso jj e tla fokola, batsetedi ba tla baleha ebe tlala e aparela naha. ✓✓
- Ho elwe tlhoko dikarabo tsa bahlahlobuwa.** (2)
- 1.14 A lekane hobane batho ba kgothalletswa ho ya itlhatlhoba kgafetsa. Le diteko tseo batho ba di etswang, ke tse fapaneng tsa sejwalejwale. ✓✓
- KAPA**
- Ha a lekana hobane dipalopalo tsa batho ba tshwarwang ke lefu lena di nyoloha selemo le selemo, mme le pheko ya kankere e theko e hodimo batho ha ba e kgone. (2)
- E le nngwe feela.**

TEMA YA B

- 1.15 Se lokela ho otlollwa ka aene e foofo. ✓ (1)
- 1.16 Ke letshwao le nomorilweng B/ ✓ (1)
- 1.17
- Matshwao a a hlokeha hobane a thusa monga seaparo hore a tsebe se hlokomelwa jwang nakong eo a se hlwekisang kapa a se otlolang. ✓✓
  - Matshwao ao a thusa monga seaparo hore a se ke a senyehelwa ke sona ka ho se hlatswa kapa ho se aena ka tsela e fosahetseng.
- E le nngwe feela.** (2)

- 1.18
- Se ka rekwa le ke mafutsana hobane ha se hloke tlhokomelo e turang. Ha se hloke bolitjhi ebile ha se hlatsuwe ka motjhini. ✓✓
  - Se ka rekwa le ke mafutsana hobane ha se hloke teraetlilini.

E le nngwe feela.

(2)

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A:

30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

	QOTSO		DINTLHA TSE LEBELLETSWENG
1.	E nngwe ya ditlwaelo tse mpe tsa batho ke ho sa je le ho se nwe metsi a lekaneng, mme sena se lebisa mokgathaleng.	1.	Ja ka tshwanelo!
2.	Tee le kofi ha di a tlameha ho nowa bakeng sa metsi kaha di na le khafeini	2.	Se nwe dino tse nang le khafeini.
3.	Ka tlwaelo, ho bakwa ke kगतello ya maikutlo le ya monahano, le hona ho se robale hantle.	3.	Qoba kगतello ya maikutlo le ya monahano.
4.	Batho ba bang ha ba je dijo tsa hoseng, mme seo se tima mmele mafura a hlokehang bakeng sa matla.	4.	Ja dijo tse qalang letsatsi kaha di bohlokwa mmeleng wa hao.
5.	Ho bohlokwa ho ja dijo tse nyane motsheare ho fapana le tse ngata.	5.	Motsheare se je mohlohlo wa dijo, itjelle tse lekaneng feela.
6.	Ho bohlokwa ho ja ditholwana le meroho ka mehla.	6.	Kenyelletsa ditholwana le meroho dijong tsa hao tsa letsatsi ka leng.
7.	Leha a ka robala dihora tse robedi, ho kgothalletswa hore nakong ya motsheare a robale metsotso e meng e mashome a mararo ho isa horeng.	7.	Robala nako e teletsana ho feta kamoo o lebelletsweng kateng.
8.	Ho na le hore a paqame feela betheng a touta ka se itseng, ho molemo hore a ye boikwetlisong, a bale kapa a tebise menahano.	8.	Qoba kगतello ya monahano ka ho thapolla mmele.

(Palo ya mantswe = 65)

Kgutsufatso e lokela ho tshwauwa ka tsela e latelang:

Ho tshwauwa ha kgutsufatso, ho itshetlehe ho kenngweng ha dintlha tsa bohlokwa ho latela ditlhoko tsa potso le ho ntshuweng ha tse sa amaneng le potso hohang.

Kabo ya matshwao:

- Matshwao a 7 dintlheng tse supileng. (letshwao bakeng sa ntlha)
- Matshwao a 3 tshebedisong ya puo.
- Matshwao ohle: 10

Kabo ya matshwao a tshebediso ya puo ha mohlalobuwa a sebedisitse mantswe a hae:

- Dintlha tse 1 – 3 tse nepahetseng: kabo e be letshwao le le leng.
- Dintlha tse 4 – 5 tse nepahetseng: kabo e be matshwao a mabedi.
- Dintlha tse 6 – 7 tse nepahetseng: kabo e be matshwao a mararo.

Kabo ya matshwao a tshebediso ya puo ha mohlahlobuwa a qotsitse dintlha di le jwalo temeng:

- Ha a qotsitse ntlha tse (6 – 7) a se Abelwe matshwao a puo.
- Ha a qotsitse ntlha e le (1 – 5) a Abelwe letshwao le le leng la puo.

ELA TLHOKO:**Palo ya mantswe:**

- Batshwayi ba nnetefatse palo ya mantswe a sebedisitsweng ke bahlahlobuwa.
- Mohlahlobuwa a se hulelwe matshwao ha a sa bontsha palo ya mantswe kapa ha palo ya mantswe e sa nepahala.
- Ha mohlahlobuwa a fetile/tlotse palo e lebelletsweng ya mantswe, motshwayi a bale ho fihlella qetellong ya polelo e le nngwe ka mora palo ya mantswe a lebelletsweng, mme a se tshwaye kgutsufatso kaofela.

Mohlala wa palo ya mantswe:

	Polelo			Palo ya mantswe
SESOTHO	Ke	a	tsamaya	3

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA B:

10

KAROLO YA C: TSHEBEDISO YA PUO**TATAISO YA HO TSHWAYA THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO****Mopeleto**

- Dikarabo tsa lentse le le leng di tshwauwe di nepahetse leha mopeleto o fosahetse, ntle leha phoso eo e nyotobetsa moelelo wa lentse leo.
- Dikarabong tse ngotsweng ka dipolelo tse felletseng, mopeleto o fosahetseng o se ke wa Abelwa dintlha haeba tshebediso ya puo e le yona e hlahlojwang.
- Moo ho hlahlojwang kgutsufatso ya mantswe, karabo e be le matshwao a nepahetseng a puo.
- Dibopeho tsa dipolelo e be tse nepahetseng di be di ngolwe ka dipolelo tse felletseng ho latela ditaello.
- Bakeng sa dipotso tse nang le kgetho, ananela tlhaku e emetseng karabo e nepahetseng kapa karabo e ngotsweng ka botlalo.

POTSO YA 3

- 3.1
- Tshebediso ya ditshwantsho, hobane moreki o tla kgona ho bona seo a se rekang ka mahlo a hae hore se jwang.
  - Tshebediso ya mengolo e fapaneng, hobane o ngoka bareki hore ba bale ka seo sehlahiswa se leng sona.
  - Tshebediso ya puo e susumetsang, hobane o ba susumelletsa ho kgetha ho reka sehlahiswa sa hae feela.

E le nngwe feela.

(2)5

- 3.2 E na le tshusumetso ya ho hohella bareki sehlahisweng seo hobane mengolo eo e etsa hore sehlahiswa se kgahle mahlo se balehe ha bonolo. ✓✓

(2)

- 3.3 E fetisa molaetsa wa hore ka mehla ha o sebedisa sehlahiswa sena o tla dula o itshepile, o le boreledi ebile o kgotsofetse e leng tseo re di bonang setshwantshong seo. ✓✓

(2)

- 3.4 Kgethollo e hlahiswa ka tsela ya hore mmapatsi o hlahisa sehlahiswa sena se reretswe batho ba bontate feela empa ho ntse ho na le bomme ba ka se sebedisang ba nang le ditedu le mohwete o mongata. ✓✓

(2)

- 3.5 E, mmapatsi o atlehile ho susumetsa bareki ho reka sehlahiswa sena hobane bareki ba tla batla ho se reka kaha ho thwe ke se setjha, ba tla batla ho bona hore se fela se sebetsa jwalo ka ha se bolediswa na. ✓✓

KAPA

Tjhe, mmapatsi ha a atleha hobane bareki ba sa rateng dihlahiswa tsa Gillette ba ke ke ba hohellwa ke eng kapa eng sehlahisweng seo leha mmapatsi a ne a ka sebedisa dipolelo tsa mefutafuta.

(2)

E le nngwe feela, mme ho elwe tlhoko dikarabo tsa baithuti.**[10]****POTSO YA 4**

- 4.1 Se qholotsa maikutlo a tshabo✓ hobane manakana a yona a tletseng hohle, mmeleng wa yona a a tshosa ebile a bontsha hore ha ho motho ya tla phonyoha bohaleng ba yona. Le sefahleho sa yona se bontsha kgalefo hobane e swentse. ✓

Ho elwe tlhoko dikarabo tsa baithuti.

(2)

- 4.2 E fetisa molaetsa wa hore COVID-19 e kotsi, e a tshabeha ebile e bolaya batho ka bongata bo boholo. ✓✓

(2)

- 4.3 B/ COVID 19.✓ Hobane batho ba khathunung ba kentse dimonkwana ebile ba eme ba sielane sebaka e leng tsona ditsela tsa ho lwantsha kgodumodumo ena e leng COVID-19.✓

(2)

- 4.4 Kamano e hlahella moo re bonang dibapadi tse khathunung di entse sakanalankope ho ba ngatana e le nngwe ntweng ena e mahlo a mafubedu, mme kgodumodumo le yona e bonahala e kgenne haholo.

(2)

- 4.5 Tjhe, ha a a nepa hobane o kgetholla ho ya ka dilemo tsa batho jwalo ka ha eka kgodumodumo ya COVID-19, e hlasela batho ba baholo feela. Athe ho a tsebahala hore e hlasela bohle e sa kgethe. (2)
[10]

POTSO YA 5

- 5.1 Tshebediso ya mantswe ao/polelwana eo e bontsha hore bolebadi bo na le dimpe bo boetse bo na le dintle. ✓✓ (2)
- 5.2 O nthusa ho utlwisisa hore mongodi o sebedisitse mothofatso ona ka sepheo sa ho tshwantsha bolebadi le motsamao wa lesea ha le qala ho tsamaya, kapa wa leqheku ha le rerekela. ✓✓ (2)
- 5.3 'Ha o le dilemong tsa boqheku teng ha ke sa bua' ✓.
- O le sebedisitse ka sepheo sa ho hatella hore motho ha a se a tsofetse o se a lebala haholo kapa o na le bothata bo boholo ba ho lebala. ✓✓
  - O le sebedisitse ka sepheo sa ho totobatsa hore ha o lahlehelwe ke menyetla feela, empa bohloko ba teng bo toma. (3)
- E le nngwe feela.** (3)
- 5.4 Lentswe leo le ntsebisa hore ketsahalo eo e ile ya mo ama habohloko haholo. ✓ (1)
- 5.5 E re tsebisa hore bolebadi ha bo fihletse motho bo etsa hore a sale a tsielehile, a sa kgone ho nahana le ho etsa letho. ✓✓ (2)
- 5.6 O re hlokomedisa hore bolebadi bo matla e bile bo kotsi haholo, kaha bo ka fetola bophelo ba motho eo bo mo tshwereng ka motsotswana. ✓✓ (2)
- 5.7 Mongodi o kgethile ho ikenyelletsa ka sepheo sa ho tiisetisa mmadi hore bolebadi ha bo kgethe nku ka pere le yena bo ka nna ba mo tshwara. ✓✓ (2)
- 5.8 Pudulwana ya A e bontsha puo e tlwaelehileng ya sebui athe ya B, e totobatsa hore ditaba di monahanong wa hae/ha a bue. ✓✓ (2)
- 5.9
- Le fehla maikutlo a qenehelo hobane lentswe leo le re tsebisa hore sebui sa mantswe ao mmoho le bana ba bang ke ntho eo ba seng ba ntse ba e tlwaetse hore kamehla ho qalwa ka Thabo ho nto qetelwa ka bona. ✓✓
  - Le fehla maikutlo a ho teneha hobane lentswe leo le re tsebisa hore motho ya nomoilweng A, ke ntho eo a tlwaetseng hore kamehla a qale ka Thabo a nto qetela ka ba bang. (2)
- E le nngwe feela.** (2)
- 5.10 E, o etsa toka hobane ho etsa jwalo ho tla thusa bana ba bang ho itshwara hantle jwalo ka Thabo. ✓✓

KAPA

Tjhe, ha a etse toka hobane ho etsa jwalo ho ka nyahamisa bana ba bang ba qetelle ba fetotse tsela eo ba itshwereng ka yona, mme ba fetohe dintho disele.

E le nngwe feela, mme ho elwe tlhoko dikarabo tsa baithuti. (2)
[20]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 40
MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 80